

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.43

Андрушко А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАХОПЛЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ

ON SOME ASPECTS OF CRIMINAL LIABILITY FOR TAKING OF HOSTAGES

У статті розглянуто окремі аспекти кримінальної відповідальності за захоплення заручників. На підставі аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства і наукової літератури проаналізовано недоліки чинної редакції ст. 147 Кримінального кодексу України та запропоновано можливі шляхи її удосконалення.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, захоплення або тримання особи як заручника.

В статье рассмотрены отдельные аспекты уголовной ответственности за захват заложников. На основании анализа отечественного и зарубежного законодательства и научной литературы проанализированы недостатки действующей редакции ст. 147 Уголовного кодекса Украины и предложены возможные пути ее усовершенствования.

Ключевые слова: уголовная ответственность, захват или удержание лица в качестве заложника.

The article researches on some aspects of criminal liability for taking of hostages. On the basis of analysis of national and foreign legislations and scholar literature the article focuses on shortcomings of current version of article 147 of the Criminal Code of Ukraine and suggests improvements to it.

Key words: criminal liability, taking and keeping a person as a hostage.

Постановка проблеми. Поняття «захоплення заручників» прийшло у вітчизняне кримінальне законодавство з міжнародного права. 17 грудня 1979 року на засіданні Генеральної асамблеї ООН прийнято Міжнародну конвенцію про боротьбу із захопленням заручників, до якої Україна приєдналася у 1987 році. Цьому ж року Кримінальний кодекс (далі – КК) тоді ще УРСР був доповнений ст. 123-1 «Захоплення заручників». Відповідальність за вказаний злочин передбачена і чинним КК України (ст. 147).

У правозастосовній практиці дане діяння трапляється порівняно рідко. Так, за 2013 рік органами прокуратури обліковано 4 випадки захоплення або тримання особи як заручника, у 2014 зареєстровано 41, у 2015 – 17, у 2016 році – 7 вказаних злочинів [17]. Певне збільшення кількості розглядуваних злочинів за останні роки пов'язане, вочевидь, із проведенням антитерористичної операції на Сході України. Вказана обставина, поза сумнівом, додатково актуалізує вивчення проблем кримінальної відповідальності за захоплення заручників. Занепокоєння викликає також стан розкриття вказаних злочинів та притягнення винних у їх вчиненні до кримінальної відповідальності: так, у 2014 році, за який обліковано 41 випадок захоплення або тримання особи як заручника, тільки по чотирьом із них провадження були направлені до суду з обвинувальним актом [17].

Проблеми кримінальної відповідальності за захоплення заручників розглядалися в наукових працях М.О. Акімова, В.Ф. Антипенка, В.І. Бори-

сова, О.О. Володіної, В.П. Ємельянова, А.С. Політової, Є.Б. Тітова та інших дослідників. Разом з тим, доводиться констатувати, що більшість відповідних питань на сьогодні залишаються дискусійними та недостатньо дослідженими.

Мета статті – проаналізувати недоліки чинної редакції ст. 147 КК України, яка передбачає відповідальність за захоплення заручників, та запропонувати можливі шляхи її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Стаття про кримінальну відповідальність за захоплення заручників розміщена законодавцем у розділі III Особливої частини КК України, який об'єднує злочинні посягання проти волі, честі та гідності особи. Разом з тим, у науковій літературі неодноразово висловлювалась думка про необхідність перенесення даного діяння до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки», оскільки його основним безпосереднім об'єктом нібито виступає громадська безпека.

Так, М.О. Акімов зазначає, що захоплення заручників (внаслідок спонукання винною особою третіх осіб до вчинення чи утримання від вчинення певної дії як умови звільнення потерпілих) спрямоване на заподіяння шкоди невизначено великій кількості людей та невизначено широкому колу відносин (життя і здоров'я людини, її права та свободи, порядок діяльності підприємств, установ, організацій і т. ін.). Науковець додає, що шкода основному об'єкту (громадській безпеці) спричиняється через посягання на додатковий (свободу особи) [1, с. 8]. Подібним чином розмірковує О.О. Володіна, котра підкреслює,

що хоча захоплення заручників неможливо вчинити, не обмеживши свободу конкретної людини, основна небезпека цього діяння в тому, що воно завдає шкоду життєво важливим інтересам усього суспільства, невизначено великому колу осіб; про це, на її думку, свідчить і мета його вчинення – спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. О.О. Володіна наголошує: «Саме ж захоплення чи тримання потерпілого є лише засобом досягнення основної мети. Тому суспільні відносини, що забезпечують свободу людини, слід визнати в цьому злочині додатковим обов'язковим, а не основним безпосереднім об'єктом» [6, с. 175]. Аналогічні аргументи наводить також А.С. Політова [14, с. 10]. Мусимо визнати, що донедавна така позиція видавалась переконливою і автору цих рядків [2, с. 283; 3, с. 346].

Прихильники віднесення захоплення заручників до злочинів проти громадської безпеки наводять й інші доводи для обґрунтування відповідної позиції. Так, А.І. Казаміров стверджує, що вказане діяння «викликає великий суспільний резонанс, порушує нормальну діяльність державних органів, може закінчитись загибеллю людей та іншими тяжкими наслідками», а це, на його переконання, «свідчить про те, що основним об'єктом захоплення заручників є громадська безпека» [7, с. 84]. Своєю чергою, С.М. Потапкін підкреслює, що «спосіб дій винних, потенційна імовірність для будь-яких членів суспільства опинитися в ролі заручника, багатоваріантність ймовірної шкоди, широке коло втягваних у події людей – все це негайно відображається на атмосфері громадського спокою, породжує у громадян почуття страху. Тим самим об'єктивно знижується рівень безпеки» [15, с. 166]. Наведені міркування навряд чи є достатньо переконливими. О.О. Коротич справедливо звертає увагу на те, що в кримінальному законі знайдеться немало злочинів, об'єктивні ознаки яких неминуче викличуть у громадян «почуття страху, невпевненості у власній безпеці», що, своєю чергою, неодмінно відобразиться на «атмосфері громадського спокою» [9, с. 262].

Не можна оминати увагою той факт, що у назві ст. 147 КК України слово «заручники» вжите у множині, шляхом чого, можливо, підкреслено спрямованість розглядуваного діяння на заподіяння шкоди невизначеній кількості людей. У цьому зв'язку виникає закономірне запитання: відповідальність за вчинення даного діяння настає лише у разі захоплення мінімум двох заручників? Звичайно, що ні. Відповідний висновок можна зробити із тексту диспозиції ч. 1 ст. 147 КК України, де вказано, що кримінально караним є захоплення або тримання *особи* як заручника.

В якості аргументу необхідності переміщення розглядуваної статті до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України іноді називають досвід зарубіжних держав [5, с. 181]. Так, наприклад, ст. 215 КК Азербайджанської Республіки, що передбачає відповідаль-

ність за розглядуване діяння, міститься в главі 25 «Злочини проти громадської безпеки», ст. 218 КК Республіки Вірменія – в главі 23 «Злочини проти громадської безпеки», ст. 252 КК Литовської Республіки – в главі XXXV «Злочини проти громадської безпеки», ст. 206 КК Російської Федерації – в главі 24 «Злочини проти громадської безпеки», ст. 291 КК Республіки Білорусь – в главі 27 «Злочини проти громадської безпеки». Разом з тим, необхідно відзначити, що КК України – далеко не єдиний кримінальний закон, який розглядуване діяння відносить до злочинів проти свободи особи. Аналогічним, для прикладу, є підхід естонського та латвійського законодавців, які передбачили відповідальність за вчинення розглядуваного злочину відповідно у розділі 6 глави 9 Особливої частини «Винні діяння проти свободи» (ст. 135 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки) та у главі XV Особливої частини «Злочинні діяння проти свободи, честі та гідності особи» (ст. 154 КК Латвійської Республіки). Додамо, що в окремих державах взагалі немає самостійної норми про захоплення заручників, а вказане діяння охоплюється нормою про незаконне позбавлення волі [16, с. 109].

Варто відзначити, що підхід законодавців, які відповідальність за розглядуване діяння розмістили в главі «Злочини проти громадської безпеки», піддається критиці з боку окремих науковців з відповідних держав. Так, білоруська дослідниця О.О. Коротич наголошує на тому, що «найбільш загальною характеристикою всіх актів захоплення заручника і кожного діяння, що складає зміст даного злочину, є незаконне позбавлення (обмеження) свободи потерпілого (потерпілих). При цьому, якщо порушення особистої свободи заручника стосується передовсім зовнішніх форм прояву даної свободи і характеризує ознаки діяння у складі розглядуваного злочину, то адресати вимог винних осіб, виходячи із спеціальної мети захоплення заручника, зазнають обмеження в свободі прийняття вольового рішення» [10, с. 17]. Іншими словами, головною характеристикою всіх актів захоплення заручника і кожного з діянь, що складають об'єктивну сторону конкретного посягання, є порушення міжособистісних відносин з приводу реалізації різних правомочностей особистої свободи людини [9, с. 263]. Виходячи із наведеної аргументації, О.О. Коротич вважає за доцільне доповнити систему злочинів проти особистої свободи таким діянням, як захоплення заручника, яке на сьогодні розміщене в главі 27 «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК Республіки Білорусь.

Вітчизняний науковець Я.Г. Лизогуб слушно відзначає, що громадській безпеці під час вчинення захоплення заручника шкода спричиняється не завжди. У деяких випадках, зокрема, коли винний захопив потерпілого з метою адресувати в подальшому свою вимогу відповідному адресатові, але не встиг її висловити, така шкода може бути лише в майбутньому (тобто йдеться лише про загрозу спричинення шкоди). Цього, однак, не можна ска-

зати про шкоду свободі захопленого; відтак саме вона має визначати зміст безпосереднього об'єкта розглядуваного злочину [11, с. 112]. Подібні аргументи наводять також О.О. Коротич [9, с. 263] та В.В. Панкратов [13, с. 140].

Крім того, звертає на себе увагу той факт, що науковці, які відносять захоплення заручників до злочинів проти громадської безпеки, виходять з найбільш резонансних і широко відомих випадків захоплення заручників [8, с. 34–35]. Водночас наш аналіз доступної емпіричної бази дозволяє зробити висновок, що абсолютна більшість розглядуваних злочинів характеризується менш тяжкими формами прояву і навряд чи дозволяє говорити про їх спрямованість проти громадської безпеки. Очевидним, зокрема, є той факт, що захоплення заручників далеко не завжди створює небезпеку для невизначено великого кола осіб.

Вочевидь, більш переконливою є точка зору тих авторів, котрі вважають, що за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками цей злочин ближчий до злочинів проти свободи особи, аніж до злочинів проти громадської безпеки. Саме посягання на особисту свободу визначає сутність захоплення заручників. З огляду на це, достатні підстави для перенесення статті про відповідальність за досліджуване діяння до розділу IX Особливої частини КК України відсутні.

На наш погляд, назву ст. 147 КК України доцільно сформулювати як «Захоплення або тримання особи як заручника». Це, по-перше, дозволить привести у відповідність назву ст. 147 та диспозицію її ч. 1, у якій йдеться про захоплення або тримання особи як заручника, по-друге, зніме «зайвий» аргумент про спрямованість розглядуваного діяння на заподіяння шкоди невизначеній кількості людей. За вчинення цього злочину щодо двох або більше осіб, за прикладом кримінального законодавства окремих зарубіжних держав (Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Литовської Республіки, Республіки Молдова та ін.), на наш погляд, має наставати посиленна відповідальність.

Серйозні зауваження маємо також до кола адресатів, яких стосується вимога вчинити будь-яку дію чи утриматися від її вчинення як умови звільнення заручника. Як відомо, мета спонування до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника у ч. 1 ст. 147 КК України стосується родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи. Даний перелік кола адресатів вимог при захопленні заручників вже критикувався в науковій літературі [1, с. 4, 9, 12]. Варто відзначити, що у ст. 1 Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників серед адресатів вимоги числяться держава, міжнародна міжурядова організація, будь-яка фізична, юридична особа або група осіб. На нашу думку, коло адресатів у диспозиції ч. 1 ст. 147 КК України слід привести у відповідність до положень конвенції, вказавши у ній на державу, міжнародну організацію, фізичну чи юридичну особу

або групу осіб. (Зазначимо, що такий перелік адресатів був наведений у ч. 1 ст. 123-1 попереднього КК України). Відповідним чином коло адресатів визначене, наприклад, у ч. 1 ст. 227 КК Киргизької Республіки та у ч. 1 ст. 181 КК Республіки Таджикистан.

Аналіз кримінального законодавства низки зарубіжних держав (Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Грузії, Латвійської Республіки, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Республіки Молдова, Республіки Таджикистан, Туркменістану, Російської Федерації та ін.) дозволяє зробити висновок про чималі можливості подальшої диференціації кримінальної відповідальності за захоплення або тримання особи як заручника у національному кримінальному законі [2, с. 285; 3, с. 348–350]. На наш погляд, існують цілком достатні підстави для посилення кримінальної відповідальності за вчинення вказаних дій: групою осіб за попередньою змовою; із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого; із застосуванням зброї або предметів, використовуваних в якості зброї; щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; щодо особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані; щодо двох або більше осіб. Доцільним видається також закріпити у ст. 147 КК України особливо кваліфіковані види розглядуваного діяння, до яких слід віднести вчинення даного діяння організованою групою та спричинення ним тяжких наслідків (на сьогодні це кваліфіковані види захоплення чи тримання особи як заручника). У той же час, на нашу думку, слід виключити з ч. 2 ст. 147 КК України таку кваліфікуючу ознаку, як «ті самі дії, якщо вони були поєднані з погрозою знищення людей». Вважаємо, що захоплення та тримання особи як заручника не може не супроводжуватись насильством, зокрема, психічним (наприклад, погрозою вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю). Крім того, навряд чи можна визнати вдалим законодавче формулювання відповідної кваліфікуючої ознаки: не зрозуміло, чому погроза *знищення* (йдеться про погрозу вбивством?) стосується невизначеного кола *людей*. Доводиться, на жаль, констатувати, що аналізований прорахунок такого типу в КК України не єдиний. Професор В.О. Навроцький, розглядаючи «загибель людей» як вид злочинних наслідків, справедливо відзначає, що попри прагнення коментаторів до КК «підправити» закон, замаскувати прорахунки законодавця, вказуючи, що загибель людей як суспільно небезпечний наслідок має місце при заподіянні смерті хоча б одній особі, глибший підхід до суті питання про зміст наслідків у вигляді загибелі людей наштовхує на думку, що ними слід визнавати лише заподіяння смерті двом чи більше особам [12, с. 47].

Як відомо, КК України містить спеціальні норми (ст.ст. 349, 349-1), які встановлюють відповідальність відповідно за захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника та за захоплення журналіста як заручника. Вважаємо, що вказані склади злочинів в КК України

є зайвими і лише породжують непотрібну у даному випадку конкуренцію норм. Існуюча з точки зору вітчизняного законодавця доцільність посиленої відповідальності за захоплення як заручника певної категорії осіб може бути реалізована за прикладом грузинського законодавця (у ч. 3 ст. 329 КК Грузії підвищена відповідальність передбачена за захоплення як заручника державної політичної посадової особи Грузії чи членів його сім'ї) шляхом конструювання кваліфікованого складу злочину.

М.О. Акімовим раніше було запропоновано ввести у відповідну статтю КК України заохувальну норму про звільнення винної особи від кримінальної відповідальності, якщо вона самостійно (добровільно або на вимогу органів державної влади) звільнить захопленого (захоплених) чи утримуваного (утримуваних) нею заручника (заручників) і відмовиться від реалізації висунутих вимог [1, с. 4, 10, 13]. Вважаємо, що вказана ідея заслуговує на увагу вітчизняного законодавця, оскільки відповідна норма стимулюватиме припинення винною особою даного злочину. Разом з тим, мусимо звернути увагу на явний, як на наш погляд, недолік наведеного формулювання: у ньому немає згадки про відсутність у діях особи, котра звільнила заручника (заручників), іншого складу злочину. Слід погодитись з дослідниками, котрі наголошують, що, з одного боку, сформульована законодавцем констrukція повинна стимулювати відмову від продовження злочинної діяльності, з

іншого ж – давати змогу все-таки притягти особу до кримінальної відповідальності в тому разі, якщо в її діях мають місце ознаки іншого складу злочину (наприклад, заподіяння тілесного ушкодження, незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами та ін.), який не повинен залишатися без адекватної юридичної оцінки [4, с. 107]. З огляду на сказане, відповідну заохувальну норму можна сформулювати наступним чином: «Особа, яка добровільно або на вимогу влади звільнила заручника, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо в її діях не міститься іншого складу злочину».

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що чинна редакція статті про кримінальну відповідальність за захоплення заручників має низку недоліків. З метою їх усунення доцільно, зокрема: 1) сформулювати назву ст. 147 КК України як «Захоплення або тримання особи як заручника»; 2) уточнити коло адресатів, яких стосується вимога вчинити будь-яку дію чи утриматися від її вчинення як умови звільнення заручника, привівши його у відповідність до положень Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників; 3) здійснювати подальшу диференціацію кримінальної відповідальності за вчинення даного злочину; 4) передбачити заохувальну норму про звільнення особи, яка добровільно або на вимогу влади звільнила заручника, від кримінальної відповідальності, якщо в її діях не міститься іншого складу злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акімов М.О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М.О. Акімов. – К., 2009. – 16 с.
2. Андрушко А.В. Кримінальна відповідальність за захоплення заручників за законодавством України та держав Балтії: порівняльно-правове дослідження / А.В. Андрушко // Міжнародний конгрес європейського права: збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). – Одеса : Фенікс, 2017. – С. 282–286.
3. Андрушко А.В. Особливості кримінальної відповідальності за захоплення заручника за законодавством Азербайджану, Вірменії та Грузії / А.В. Андрушко // Закарпатські правові читання. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (20-22 квітня 2017 р., м. Ужгород) / за заг. ред. В.І. Смоланки, О.Я. Рогача, Я.В. Лазура. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. – Т. 1. – С. 346–353.
4. Бриллиантов А. К вопросу о направлениях унификации законодательств государств – участников СНГ о борьбе с терроризмом и захватом заложника / Александр Бриллиантов, Виктория Бурковская // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 105–107.
5. Вечерова Є.М. Деякі спірні питання структурування Особливої частини КК України та перспективи його подальшого вдосконалення / Є.М. Вечерова // Право і суспільство. – 2015. – № 4. Частина 3. – С. 178–183.
6. Володіна О.О. Щодо питання про об'єкт захоплення заручників / О.О. Володіна // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 6. – С. 173–175.
7. Казамиров А.И. Уголовно-правовая защита права человека на свободу: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.И. Казамиров. – Рязань, 2003. – 179 с.
8. Канунникова Н.Г. Теоретические аспекты захвата заложника как составной части терроризма / Н.Г. Канунникова // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2013. – № 1(19). – С. 34–38.
9. Коротич Е.А. Родовой объект захвата заложника / Е.А. Коротич // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. – 2010. – № 4. – С. 261–264.
10. Коротич Е.А. Уголовно-правовая охрана личной свободы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовное-исполнительное право» / Е.А. Коротич. – Минск, 2016. – 24 с.
11. Кримінальне право (Особлива частина): [підручник] / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.]. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 786 с.
12. Навроцький В.О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації / В.О. Навроцький // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. / редкол.: Статис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.-Х. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 44–47.
13. Панкратов В.В. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.В. Панкратов. – Екатеринбург, 1999. – 155 с.

14. Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.С. Політова. – К., 2007. – 22 с.
15. Потапкин С.Н. Незаконное лишение свободы по российскому уголовному праву: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Потапкин. – Н. Новгород, 2003. – 222 с.
16. Снахова М.Р. Уголовно-правовая охрана личной свободы: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.Р. Снахова. – М., 2002. – 197 с.
17. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2016 рр. // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.